

"קרמיקה בחדר מיון"

שלומית באומן

באוגוסט שנה שעברה (כחודש לפני תחילתה של אינטיפאדת אלאקצה) נסענו קבוצת קרמיקאים לחברון לבקר את עבד אלואדוד מוחמד אחמד אלג'עברי וזיאד אלפאח'ורי, שהיו אורחים שלנו בסימפוזיון הישראלי לקדרות תל-חי 1999. הצטרפו אלי לנסיעה זו תלמה תמרי, רונית צור, רינה פלג ורפי דניאל. מטרת הנסיעה הייתה לבדוק אפשרות לקיום סדנא משותפת של קדרים ישראלים ופלסטינים, אשר הייתה אמורה להיערך (לפי התוכנית שנרקמה אז) בחברון, בסדנא של משפחת אלפאח'ורי. הביקור כלל סיור בסדנא של המשפחה, בסדנא של עבד, ואירוח בביתו. המתכונת של הסדנא עליה חלמנו הייתה להגיע כ-20 קדרים ישראלים עם האבניים שלנו והחומרים שלנו ולעבוד בסטודיו של אלפאח'ורי במשך שבועיים, תוך כדי הפריה הדדית ודיאלוג בין הגישות השונות בחשיבה, בעבודה, בשריפה, ובצביעה. כמובן שחשבנו על הצגת תערוכה בסוף המפגש (אולי אפילו קטלוג).

הסטודיו של אלפאח'ורי נמצא בשטח תעשייתי רב מפלסי בו חיי היומיום והקדרות מתערבבים באופן טבעי. שטח שהיום הוא מגרש חניה לאופניים, מחר הוא ישמש לייבוש כדים גדולים ומחרתיים מקום להכנת שיעורי בית. ייעוד שטחי הסטודיו דינמי ביותר ומשתנה מהר מאוד לפי הצורך. רוב הפתרונות הטכניים הם מאולתרים מחומרים פשוטים (כמו למשל מנגנון הפעלת האבניים המופעל באמצעות מנוע פשוט בעל מהירות סיבוב אחידה אשר נשלטת באמצעות יצירת חיכוך בין חתיכת צמיג וגלגל התנופה).

התקבלנו בסטודיו שלהם בחום רב המהול בסקרנות וגאווה מקצועית. קשה לתאר מתוך המציאות הקשה שאנו חווים היום ביחסינו עם שכנו הפלסטינים, את הקסם והאנרגיה החיובית העצומה שהפיח בנו מפגש זה. קסמו, חיוניותו של אותו מפגש והתקווה שהפיח בי אז, מתחלפת בעצב עמוק ובהבנה שמתחוללת לעינינו גסיסתה של תופעה תרבותית שורשית וחשובה כקרמיקה הפלסטינית בחברון. ושלמעשה כתוצאה מן המצב הפוליטי, מסורת שנמשכת כבר כ-500 שנה של עשיית קרמיקה הולכת לקרוס ולהיעלם לחלוטין.

כתבה זו מבוססת על רשמים מהביקור בחברון ועל סדרת שיחות טלפוניות עם עבד אלג'עברי, שהיה המארח שלנו באותו ביקור. השיחות התקיימו טלפונית מאחר ולא יכולנו להיפגש לצורך כתבה זו כפי שתוכנן. לעבד אין אישור כניסה לישראל ואני אינני יכולה לנסוע לחברון. נתק מוחלט. הדגמה קטנה למה שאפשר לכנות "הגבלת חופש התנועה". אי לכך החלטנו לערוך ראיון טלפוני שהפך לסדרה של שיחות.

הסדנא של משפחת אלפאח'ורי בחברון היא אחת מכ-50 סדנאות השייכות ל-50 בתי אב של המשפחה. "אלפאח'ורי", שם משפחה שמשמעו "העוסק בחימר", במקור בערבית המילה "פוח'אר" משמעה "חרס", ומכאן השם. סדנאות המשפחה עוסקות ביצירת כדי חרס מזה כ-17 דורות והכישורים המקצועיים מונחלים מאב לבנו עד היום.

הקרמיקה של סדנאות המשפחה מאופיינת בשריפות נמוכות של כ-950°C של כלים העשויים מחרסית מקומית ואינם מחופים בצבע או בגלזורה. כלי המשפחה מאופיינים בפשטותם הצורנית והתכליתית. הסדנאות עברו תהליך של שינוי מבחינת סוג הכלים שנוצרו מתחילת פעילותם ועד היום. במשך כ-400 שנה הם יצרו כלים שימושיים העונים לצורכי החברה באותו זמן (כלי מאגר לשמן, יין, לבן, ריבה ומים הנקראים "זיר", כלי בית ואוכל לשימוש יומיומי, ועיצים למשתלות). עם התפתחותם של כלי הבית התעשייתיים והזולים מזכוכית ופלסטיק (שנות ה-50) ופתיחתו של השוק הישראלי לאחר מלחמת ששת הימים, השתנו סוגי המוצרים והפכו בעיקר למוצרי משתלות למיניהם כמוצר מרכזי ומזכרות לתיררים.

תהליך ייצור הכלים בסדנאות של משפחת אלפאח'ורי מתחיל בייצור החימר ממנו הם עשויים. החומר עמו הם עובדים עשוי מחרסית מקומית המגיעה לסדנאות במשאיות מסביבתם הקרובה. החרסית עוברת תהליך של ערבול וסינון. לאחר מכן מועברת החרסית לבריכות שקיעה למשך של כ-10 יום בהם היא מתנקה מן החומרים האורגנים ומלכלוכים. בתום 10 יום מנקזים את המים ומשאירים בבריכת השקיעה את החימר הנמצא במצב בוצי (Slip) לייבוש נוסף למשך שבוע, עד להגעתו למצב המאפשר לישה נוחה ועבודה. החומר המיועד לכלים גדולים מעורבב עם חול המשמש כשלד לתמיכה בגוף החומר, כמעין שמוט. צבעו האדום של החימר נובע מתחמוצת הברזל הנמצאת בחרסית עצמה, במידה ויש צורך בחימר לבן או בהיר יותר, מערבבים את החרסית עם מלח המלבין את גוף החומר. שריפת המוצרים נעשית בתנורים מלבני שמוט בעלי מבנה מעוגל המוסקים בעצים ושמן מנועים שרוף.

לעומת הדגם של הסטודיו של משפחת אלפאח'ורי, הסטודיו של עבד אלג'עברי מבוסס על טכניקות תעשייתיות מגוונות (לא רק עבודת אבניים) כג'יגר, יציקות לתבניות גבס, ושימוש באקסטרודר. נקודת המוצא של הסטודיו של עבד היא יצירת גופים קרמים לפי הזמנה (ברוב המקרים קרמיקאים ישראליים המזמינים כלים שרופים ביסק לפי עיצובם). החימר בו משתמש עבד הוא חימר מוכן המיובא ביבוא אישי בעיקר מאירופה (מאז שנות השמונים). התנורים הם תנורי חשמל עם שליטה מקסימלית על הטמפרטורה.

עבד החל את לימודי הקרמיקה שלו בגיל 16 כאשר עבד בסדנא של דודו, ראשית כמעט כלים, ולאחר מכן כמייצר כלים. כאשר הסטודיו של הדוד נסגר הקים עבד סדנא משלו. הסדנאות שייצרו כלים בטכניקות תעשייתיות מודרניות (כ-30 במספר בחברון) ייצרו כלים מצויירים, בעלי זיגוג. בסדנאות אלו העסקת פועלים התהוותה על בסיס מקצועי ולא משפחתי.

שנות השבעים היו שנים של שגשוג לקרמיקה של חברון. 50 בתי אב העוסקים בקרמיקה ממשפחת אלפח'ורי (לכל בית אב סדנא משלו), ו-30 מפעלי קרמיקה תעשייתית הם נתון מדהים לכל סביבה עירונית. למעשה, חברון הופכת בשנות ה-70 למרכז קרמיקה פלסטינית המשווקת בערים הפלסטיניות ובישראל. החברה הפלסטינית החיה תחת כיבוש, אשר כתוצאה ממנו שוק העבודה איננו מתפתח בתחומים של מקצועות חופשיים ותעשייה מתוחכמת (High-Tech), מוצאת בייצור הפשוט של כלי קרמיקה (Low-Tech), אופציה זולה ומתאימה לפרנסה הנצרכת באופן כמעט מוחלט על ידי השוק הישראלי. "קדרות שעוברת מאב לבן" מסביר עבד בתשובה לשאלתי על כמות הגדולה של סדנאות קרמיקה בחברון "מפרנסת היטב, מכיון שההוצאות וחומרי הגלם זולים מאוד וההכנסה טובה". שגשוגה של הקרמיקה הפלסטינית בחברון המשיך להתפתח עד שנות ה-90. נוצר מצב של הצפה של סדנאות קרמיקה. עם פתיחת השוק הירדני והאמריקאי עקב הסכמי אוסלו, חל ניסיון לייצא קרמיקה פלסטינית, אולם הסגרים התכופים והמיסוי הכבד החל על ייצוא סחורות מהשטחים חנק ניסיון זה. תקופת הסכמי אוסלו הייתה תקופה קצרה של יציבות אשר הוכחה מהר מדי כתקוות שווא בכל הנוגע להתפתחות כלכלית עצמאית של כל יוזמה פלסטינית. מספר חודשים לאחר שנחתמו הסכמי אוסלו עם תחילת העוצרים-סגרים-כתרים נבלם השגשוג של הקרמיקה בחברון. הסדנאות החלו להיסגר בזו אחר זו עד לסכנת העלמות משמעותית עם תחילתה של אינתיפאדת אלאקצה ועד היום.

רוב סדנאות הקרמיקה בחברון סגורות היום או שאינן רווחיות ומתפקדות - על פי עולם הדימויים הרפואי של עבד - ב"הנשמה מלאכותית". בעלי סדנאות ופועלים בסדנאות קרמיקה מוצאים את פרנסתם כנהגי מוניות, פועלי בניין ופקידים ברשויות המקומיות. בחודשים האחרונים מתרחשת עזיבה וסגירה מסיבית של סדנאות הקרמיקה. עבד עצמו עובד כבר כמעט שנה בבניין. הסטודיו שלו מושכר מן הוואקף ולמזלו הם מגלים הבנה לכך שאינו יכול לשלם שכר דירה. "הקרמיקה בחברון" - מתאר עבד את המצב - "גוססת בחדר מיון". חלקן של הסדנאות של משפחות אלפח'ורי נסגרו וחלקן עובדות במתח רווחים נמוך במיוחד. העברת הסחורה לישראל נעשית באמצעות נהגים ישראלים ופלסטינים בעלי אישור מעבר, וזאת בתנאי שהם יכולים להיכנס לחברון או לצאת ממנה.

אינתיפאדת אלאקצה אשר החמירה את מצב הקדרים בחברון החלה חודש לאחר ביקורנו שם. מאז אני נמצאת בקשר טלפוני רציף עם עבד, ומפעם לפעם אנו עוד חולמים על מימושה של אותה סדנא של קדרים ישראלים ופולסטינים בסטודיו של משפחת אלפאח'ורי בחברון. ברצוני להדגיש ולהתריע במאמר זה על תהליך של חנק תרבותי, של יצירה קרמית עממית שהתקיימה מאות שנים כמרכז הקרמיקה הגדול ביותר במזרח התיכון. סדנאות קרמיקה בבית לחם ובראמאללה נמצאות במצב דומה לסדנאות בחברון. חשוב לציין כי בחברון נמצא המרכז של הקרמיקה הפלסטינית וכי רוב הפועלים בסדנאות מחוץ לחברון הם קדרים חברונים.

"האם אפשר לעזור?" שאלתי אינטואיטיבית באחת השיחות, ועבד ענה בדרכו המפוכחת: "גם אתם בתקופת מיתון כעת, במה תוכלו לעזור לנו? הפלסטינים והישראלים קשורים זה לזה ותלויים זה בזה. אני מקווה שהמצב ישתפר בשביל כולנו. אולי בעתיד נוכל להכיר טוב יותר אחד את השני". אינני מגיבה לדבריו מתוך תחושה עמוקה שחוסר האונים שאני מרגישה, רק ייצור תחושה של ייאוש ולא יוסיף כלל לשיחה בינינו. כישראלית מודעת וכקולגה אני חשה צער רב על דעיכתה של הקרמיקה הפלסטינית כאורח חיים, שאני מחוברת אליו במובן הרומנטי כקרמיקאית. עבודותיהם של הקדרים הפלסטינים משמשות לי מקור השראה לעבודותיי ויוצרות חיבור אמיתי לתרבות שיש לי דיאלוג עשיר עמה. מה מעידה עלינו הקרמיקאים הישראלים היעלמותה של הקרמיקה הפלסטינית? וכיצד נוכל להגיב מעבר לתחושת חוסר אונים גדולה? כבעלת מודעות פוליטית אני מאמינה בדו קיום וכבוד הדדי עם שכננו הפלסטינים. כיוצרת במציאות הישראלית הקשה אני נשאתר לצערי הרב בסבך מורכב, אלים, לא פטור וחסר תשובות.

מאמר זה מוקדש לעבד אלוואדוד מוחמד אחמד אלג'עברי, שהשיחות הטלפוניות עימו מאירות מפעם לפעם את עיני, וכי הוא מזכיר לי שפיות ותקווה מה הן. בתקווה שיוכל לחזור בקרוב לעבוד בקרמיקה ולהתפרנס ממנה בכבוד.

